

ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

УДК 821.162.1-31.09:008-022.215-054.72(=162.1)(100)

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.1-3/01>

Пуздрак Л. І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПОШУКИ НОВОЇ (ІНШОЇ) ІДЕНТИЧНОСТІ: ПРОБЛЕМА МІГРАЦІЇ В ПОВІСТІ ГРАЖИНИ ПЛЕБАНЕК «PRZYSTUPA»

Емігранти кінця ХХ століття – початку ХХІ часто не можуть впоратися з невідомими їм суспільними нормами, соціальним тиском, поведінкою та ідентичністю (культурною приналежністю), які характеризують нову країну поселення. Відтак, доцільним є крізь призму еміграційної літератури дослідити шляхи збереження «свого» для емігранта та способи розуміння «чужого».

У статті зображено, як молоді особи під час еміграції в процесі соціалізації асимілюються з групами, в яких вони живуть. Виростаючи в новій культурі, вони краще пізнають її, розуміють її позитивні та шкідливі впливи, ознайомлюються з конкретними ментальними рисами, які можуть прийняти чи відкидати. Емігранти вивчають певні значення, які спільнота надає тим чи іншим символам, універсаліям. А отже, вони починають функціонувати відповідно до стандартів щонайменше двох громад (відповідно, країни виселення та країни поселення). Соціальні цінності та норми в таких індивідів чи в спільнотах перекриваються і взаємопроникають одна в одну, що робить необхідним розглянути проблему бікультурної ідентичності у емігрантів на прикладі творів польської еміграційної літератури.

Також у дослідженні на основі творів сучасної еміграційної літератури розглянуто й еволюцію образу – від емігранта до бікультурала. У статті показано, що культурна ідентифікація емігранта передбачає трансформування певних особистих та соціальних меж, а отже доведено, що розуміння своєї культурної ідентифікації у емігранта стає важливим елементом їх психологічної та соціально-культурної адаптації.

Також проаналізовано різні способи, за допомогою яких мультикультурні люди (емігранти) вирішують як свої повсякденні проблеми, так і питання, пов'язані з культурною ідентичністю та системою цінностей.

Ключові слова: еміграційна література, ідентичність, бікультуралізм, освоєння «чужого».

Постановка проблеми. Останнім часом проблема соціалізації людини значно розширилася завдяки дослідженням закономірностей «входження» людини в чуже соціокультурне середовище. Майже всі сучасні країни є багатонаціональними, а наростаючі міграційні процеси змушують більшість пристосовуватися до етнічних меншин. Не дивно, що наукова рефлексія сьогодні включає ряд теоретичних моделей, що пояснюють приватні проблеми соціалізації в поліетнічному середовищі (наприклад, проблема формування етнічної або культурної ідентичності). Проте актуальною та не зовсім дослідженою залишається проблематика пошуку нової (іншої) ідентичності у літературознавчих дисциплінах, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В еміграційній літературі проблема культурної ідентичності заслуговує особливого місця, оскільки описує приналежність емігранта до певної культури чи групи. Саме поняття «ідентичність» використовують донині в різних гуманітарних науках, зокрема в етнології, психології, соціальній антропології, а також у культурних дослідженнях. Проблематика еміграційної літератури входить у сферу зацікавлень таких польських дослідників: Євгенія Прокоп-Янець, Йоланта Пастерська, Анна Населовська, Ева Доманська. Окремі аспекти проблеми бікультуралізму ставали об'єктами студій Мечислава Домбровського, Юлії Крістевої, Ханни Госк. Важливим науковим дослідженням еміграційної літератури є праця Галіни

Філіповіч «Polska literatura emigracyjna – próba teorii», де авторка розглядає теоретичні питання еміграційної літератури після 1989 р.

Формулювання цілей статті. Відтак ставимо собі за мету – на основі літературознавчого аналізу повісті Гражини Плебанек «Przystupa» [4] розглянути проблему пошуку ідентичності польських емігрантів, дослідити основні етапи їх адаптації та (не)можливе досягнення двокультурної ідентичності (бікультуралізму).

Постановка завдання. Задля досягнення мети роботи ставимо перед собою такі завдання: у теоретичному аспекті дослідити поняття «міграційна література», «ідентичність», «бікультуралізм»; за допомогою літературознавчих методів проаналізувати вище зазначену повість; визначити особливості адаптації героїв у світлі сучасної еміграції; окреслити шляхи досягнення бікультурної ідентичності у героїв твору.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше поняття «ідентичність» вказує на усвідомлення емігранта своєї приналежності до певної групи, що дозволяє йому визначити своє місце у соціокультурному просторі, а також використовується для відрізнення емігранта як категорії «іншого» чи «чужого» від категорії «свого» за допомогою окремих ознак [5, s. 17].

У сучасних психологічних концепціях ідентичність слід розглядати як багатовимірну та гнучку конструкцію. Це означає, що ідентичність не є чимось статичним, постійним, а, навпаки, вона постійно розвивається і змінюється в певних періодах людського життя [7, s. 145].

Найпопулярнішою теорією визначення ідентичності є двовимірна модель етнічної ідентичності [1, s. 420]. Ця концепція ґрунтується на припущенні, що індивід різного ступеня ототожнення може ідентифікувати себе як з однією, так і з двома етнічними спільнотами. У разі біетнічного середовища соціалізації емігрант може поєднувати високий/низький рівень ідентифікації зі «своєю» етнічною групою та високий/низький рівень ідентифікації з «чужою» етнічною групою. Можливі 4 комбінації, які відображають різні варіанти включення особи до чужого середовища:

1) моноетнічна ідентичність, що збігається з офіційною етнічною приналежністю (сильна ідентифікація з «своїми», слабка – з «чужими», тобто відокремленість);

2) моноетнічна ідентичність, що не збігається з офіційною етнічною приналежністю (сильна ідентифікація з «чужими», слабка – зі «своїми», тобто асиміляція);

3) біетнічна ідентичність (сильна ідентифікація як з «чужими», так і з «своїми», тобто двокультуровість чи бікультуралізм);

4) маргінальна ідентичність (слабка ідентифікація як з «чужими», так і зі «своїми», відсутність належного рівня оволодіння нормами та цінностями обох культур).

У нашому дослідженні повість Гражини Плебанек «Przystupa» розглянемо не лише як художній текст, приклад еміграційної літератури, а насамперед як текст культури, джерело знань про шведське суспільство. Слід зазначити, що повість «Przystupa» підтверджує думку польської дослідниці еміграційної літератури Анни Кроненгберг [2, s. 135] про те, що жінки в еміграції виходять за межі суспільних, сімейних, релігійних та культурних вимог та рамок і обирають пошук власної, часто відмінної життєвої дороги.

Головна героїня повісті Пшиступа покидає рідне селище зі словами «*Muszem jechać...*» [4, s. 4] і вирушає до Варшави. Слід зазначити, що вдома дівчина ніколи не почувала себе захищеною (після одруження батька з молодою жінкою, дівчина є відкинутаю, стає об'єктом сексуальних втіх багатьох односельчан). Самотність, незахищеність та неперспективність стали основними причинами виїзду Пшиступи: *To, że w końcu uciekła ze swojej wsi, mogło się wydawać oczywiście – większość dziewczyn wyjeżdżała, bo nie miały co tu robić, zostawały tylko te, które zaszły w ciążę i powychodziły za mąż... I znów, jak w dzieciństwie – była sama. Aż w końcu zrozumiała, że musi stąd odejść* [4, s. 4].

Маломовність і мовчазність молодої дівчини не дозволяють їй попрощатись з батьком та мачхою: *Może i chciała coś powiedzieć, zamiast tego popatrzyła tylko na niego zza brudnej szyby i poddała się szarpnięciom autobusu* [4, s. 14].

У Варшаві, куди приїхала Пшиступа, у домі відомих на всю країну поп-музикантів дівчина з перших днів стикнулася з найбільш поширеною проблемою для емігрантів – проблемою комунікації. Незважаючи на те, що героїня все ще перебувала у Польщі і спілкувалась рідною мовою, почувати себе «вдома» заважав їй сілький акцент, якого вона надзвичайно соромилась і приховувала: *Wiejski akcent wyskoczył z niej, jak wtedy w kościele... – Jakby ciągiem patrzyły, to kiedy by żyły? – dokończyła, czując, jak się czerwieni* [4, s. 38]. Тому дівчина з огляду також і на свою професію гувернантки та сільське походження практично ні з ким не розмовляла, «*może jedno zdanie na miesiąc*» [4, s. 41]. Задля більшої впевненості у собі дівчина, прибираючи вдома, вчить англійську від вчителя, який займається з хазяйкою дому, та робить

значні успіхи у її вивченні. Вивчаючи іноземну мову, яка є престижною та поширеною серед усіх верств населення, дівчина таким чином гарантує собі більш привілейоване становище не лише у домі, де працює, але і у світі.

Через помилку хазяйки дому Пшиступа вирушає на поромі до Швеції. Оскільки дівчина почувала себе чужою у Варшаві, для неї не було проблемним питанням виїзду до Швеції: *Wzruszyła ramionami. Miałaby jechać sama? Przecież nie знаła nikogo w tej Szwecji! Byłaby obca...Tu też była obca* [4, s. 85].

У Швеції героїня потрапляє у сім'ю польських емігрантів Хирів, які, на першій погляд, підтримують польські звичаї і традиції (*Ja tu polską kuchnię preferuję. Bo ta ich do niczego się nie nadaje* [4, s. 104]), проте з іншого – розуміємо, що підсвідомо вони зневажають усіх молодих дівчат, що приїхали з Польщі задля заробітку, та влаштовують таких до себе на роботу не задля підтримування контактів з поляками, а лише задля економії свого бюджету: *Bo jak zobaczę, że j esteś obca, to doniosę, że robisz na czarno. Szwedzi już tacy są, jo!* [4, s. 106]. Усіх гувернанток з Польщі емігранти у Швеції польського походження зневажливо називають словом «dziewczynu», не запам'ятовуючи ані їхніх імен, ані деталей біографії: *Rozmowa pań zesłała na «dziewczynu», panowie tymczasem zajęli się kwestiami technicznymi* [4, s. 108]. Дівчат-емігранток, які працюють не офіційно, вважають дурними, що не мають свого власного, приватного життя, а живуть лише життям своїх працедавців: *Nie interesuje mnie reportaż z życia pracujących na czarno. Ona wyciąga z wanny kłęby nie swoich włosów, grzebie w patyczkach do uszu z cudzą woskowiną* [4, s. 344], *Poza tym, sprzątaczkі są głupie* [4, s. 344]. Польща для шведів є країною бідною, куди після виїзду ніхто не повертається (*tam się nie wraca, stamtąd się tylko ucieka!* [4, s. 352]) проте екзотичною, магичною, релігійною та містичною: *Wspomniała o jakiejś swojej kuzynce czy babce, starej kobiecie ze wsi. Pewnie chodzi nocą, zbiera zioła, bezzębna wiedźma z białymi włosami...* [4, s. 344].

Наступний дім, який прибирає Приступа, – це дім пані Слабої, полячки, яка з матеріального зиску вийшла заміж за чоловіка фіна. Пані Слаба перебувала під тиском чоловіка-тирана і єдине, за що переживала, щоб у Швеції та в Польщі ніхто не здогадався про сімейні клопоти: *To cichy kraj, Nayana, tu nikt się nie kłóci, tu wszyscy żyją cicho, Nayana, tu nikt się nie kłóci, tu nikt nic...* [4, s. 162]. Цікавим є той факт, що шведська мова

для пані Слабої після десятиліть життя у Швеції все ще є чужою, тяжкою, незвичною, глухою: *«Szwedzkie słowa są ciężkie – powiedziała kiedyś Samotnemu. – Przyciskają do ziemi jak kamienie. Milczenie jest wolnością, dlatego tak tu cicho». Śmiała się, gdy mówiła, że tu kobiety rodzą bez wrzasków, nawet psy na ulicach nie szczekają, klaksonów też nie słyszeć* [4, s. 204]. Проте для шведів мова поляків є надто шумною, шиплячою, а також такою, яка свідчить про бідність поляків: *Po jakiemu mówi? Pewnie «szszsz» – domyślił się Krokodylek. – Tak, tak, tam u nich bieda piszczy* [4, s. 305].

Пані Слаба практично не виходила з помешкання (крім як вихід на закупи та до костелу), не комунікувала з іншими, не адаптувалась до іншого життя. Розуміла лише, що вартувало би її змінити свої умови проживання, проте не знала як: *Być może zastanawiała się nad swoim życiem, bo ciągle mówiła sama do siebie. Czy po tym, jak «złapała Pana Boga za nogi», Fina, i wyjechała do Szwecji, gdzie zaczęła drugą część życia – drugie dziecko, drugi mąż, nowy dom, kraj, język – nadszedł czas na trzecią część? [4, s. 178], Zastanawiała się tylko, czy na trzecią część życia ma wracać do kraju czy zostać tu, bo choć mówiła o sobie uparcie «jestem Polką», tak naprawdę była już kimś innym* [4, s. 203].

Цікаво, що головні герої твору зовнішньо хотіли бути подібними на Шведів. Наприклад, Пшиступа у домі Хирів носила куртку від попередньої гувернантки, щоб не виділятися стилем. Усі емігранти одягались не яскраво та однаково, щоб не вирізнятися від інших шведів: *W takie kolory nikt tu się nie ubierał, kto chciałby się aż tak wyróżniać? Tu ludzie upodobniali się jeden do drugiego, tak było lepiej, wystarczająco dobrze* [4, s. 227].

Для усіх емігрантів будь-яка адаптація інших емігрантів виглядає як брехня, нетипова поведінка і удавання себе за інших: *Jest tu kilkanaście lat i udaje Szwedkę* [4, s. 244]. Практично усі герої-емігранти з Польщі зневажливо ставляться до шведів, шведської кухні, традиції та устрою країни: *Na wszystkim tu oszczędzają, poganie, jak wariatów wypuszczają ze szpitali, bo pieniędzy im szkoda na żywienie tego tałajstwa* [4, s. 240], *Ja tu polską kuchnię preferuję. Bo ta ich do niczego się nie nadaje* [4, s. 104]. Типово призвичаїлись до іноземного життя пробує лише одна героїня твору – американка Ган, у якої теж працює Пшиступа: *Gun starała się jak dawniej: czytała prasę szwedzką i światową, pytała Boba o zdanie w kwestiach polityki zagranicznej, omawiała z gośćmi posunięcia rządu Gorana Perssona i uważała, by nie dotykać kontrowersyjnych tematów* [4, s. 312].

Задля висновку нашого дослідження ми керуємось теорією адаптації американського дослідника Калерво Оберга (створений у 1954 році) [3, S. 177–182]. Тож, щоб краще зрозуміти ідентичність героїв повісті, ставимо собі такі запитання: які етапи переживань і емоцій проходить кожен емігрант-герой повісті?

1. *Ейфорія від руху – «медовий місяць» («honeymoon»).*

Проїхавши тисячі кілометрів, емігрант нарешті може розслабитись і насолоджуватись новим життям. У цей момент рівень критичного мислення про навколишню реальність падає. Емігранту тут все подобається: нові люди, нова робота, нова їжа. На цьому етапі емігрант ще не є «своїм», проте відчуття «іншості» та «чужості» не приносить йому особливого дискомфорту.

Зазначимо, що у повісті, яку ми аналізуємо, ми не знаходимо жодного персонажа, у кого спостерігали би такий тип адаптації. Герої або вже пройшли згаданий тип адаптації, або через складні умови життя у Швеції ніхто з них не відчув ейфорії після прибуття в нову країну.

2. *Поступова фрустрація («frustration»).*

Спогади про минулу країну свіжі, емігрант починає порівнювати їх з новим місцем проживання – і часто це порівняння не на користь нової країни поселення. В основному це пов'язано з невідповідністю очікувань щодо країни та реальності. Сім'я Хирів відчуває поступове розчарування. На тлі від'їзду у родини виникають негативні емоції, оскільки здатність спілкуватися в іншій культурній системі ще не розвинена і не доведена до звичного рівня. На цьому етапі у героїв присутнє сильне відчуття відчуженості та відсутнє почуття «дому». Саме тому сім'я ненавидить як корінних жителів Швеції, так і емігрантів, які приїхали з Польщі (оскільки останні також мають шанс швидше прижитися в країні, де родина Хирів почуває себе чужими).

На цьому етапі адаптації у емігранта присутнє госте відчуття «чужості», «іншості».

3. *Пристосування («adjustment»).*

На третьому етапі адаптації емігрант поступово вирішує накопичені проблеми, у нього з'являються перші близькі знайомі серед місцевого населення, у нього покращуються стосунки з колегами на роботі через можливість комунікації в іншій системі культурних цінностей. Пшиступа, Олівія та Бернадетта (інші польські емігранти, які працюють гувернантками у Швеції) переживають період пристосування. Пшиступа знайомиться з Олівією та Бернадеттою згодом, мешкає разом

з ними у власниці шведської квартири, пані Стасі. Дівчата разом ходять до костелу, допомагають один одному на роботі. Повсякденні проблеми уже не викликають у них таких труднощів, зникає тривога і з'являється можливість спробувати щось нове, зникає хворобливе бажання триматися тільки того, що є знане, зрозуміле і своє. Описаний тип адаптації передбачає поступове формування у емігранта відчуття «згодом я зможу стати «своїм», зараз я є «іншим», проте більше ніколи не буду «чужим».

4. *Бікультуралізм («acceptance»).*

На останньому, четвертому етапі адаптації емігрант повністю адаптується до навколишнього світу, йому легко взаємодіяти з людьми, повсякденні ситуації вже не викликають неприємних відчуттів, багато рутинних процесів емігранти доводять до автоматизму.

На нашу думку, лише у дочки пані Слабої, Наяни, ідентичність характеризуємо як двокультурну (тобто бікультуралізм). Дівчина, яка народилася в Польщі, зуміла повністю адаптуватися до життя у Швеції. Вона цікавиться як польською, так і шведською культурою, у неї немає проблем у спілкуванні з поляками та шведами: *Tego dnia Nayana wpadła ze szkoły podeksycowana. Była rocznica śmierci Astrid Lindgren [4, s. 191], Jak ono się nazywa po polsku? – pstryknęła palcami Nayana. – Jesion? [4, s. 171].*

Наяна відчуває, що їй подобається країна, але при цьому тверезо оцінює її позитивні та негативні сторони, не порівнює Швецію з Польщею (де народилася і провела 12 років свого життя). Навіть якщо у Наяни виникає непорозуміння при спілкуванні з людьми в новій країні, це не викликає у неї страху і роздратування (на відміну від інших героїв).

При характеристиці адаптації Наяни слід згадати педагогічне дослідження Агнешки Сухоцької та Івони Крулікowsької, які говорять про ідентичність так званого «глобального підлітка»: «Сьогодні уніфікується ідентичність молодого покоління підлітків, виникає категорія «глобального підлітка», ідентичність яких значно меншою мірою формується національними та державними цінностями, а більшою мірою – масовою культурою і ідеологією споживання. З'являється феномен так званої «ідентифікації в оренду» («*tożsamości do wynajęcia*»), без укорінення, без фундаменту, без почуття приналежності, з почуттям «вдома» скрізь і ніде [6, s. 75].

Висновки та пропозиції. Відтак, розуміємо, що на когнітивному рівні після пізнання влас-

ного «я» людина здатна розділити світ за допомогою дихотомії «свої-чужі». Так, ідентифікуючи себе як представників одного лінгвокультурного суспільства, жителі нової для емігранта країни будуть однозначно маркувати емігранта, представника іншої культури, як чужого, оскільки його поведінка, норми, цінності і мова будуть відрізнятися від того, до чого вони звикли.

Отже, на основі аналізу поведінки героїв повісті ми розуміємо, що всі герої-емігранти (залежно від матеріального достатку, віку та соціального становища) опісля виїзду різною мірою стикаються з поняттями «свій», «інший», «чужий». Комуś важливо пройти всі етапи адаптації задля досягнення бікультурної ідентичності (а отже,

найбільш прийнятному способу бути «своїм»), комуś – через певні життєві обставини (незадоволеність ситуацією в країні, якістю свого життя та розвитку, перспективами чи їх відсутність у майбутньому) – адаптація і, відповідно, поступове досягнення бікультуралізму не протікають гладко і послідовно або, незважаючи на роки життя за кордоном, можуть взагалі не наступити.

Перспективою нашого дослідження є подальше вивчення шляхів інтеграції та адаптації емігрантів на основі текстів сучасної польської літератури задля формування цілісної картини сучасної міграційної літератури та визначення специфіки еміграційної лінгвокультури у сферах сучасної гуманітаристики.

Список літератури:

1. Berry J. W., Poortinga Y. H., Segall M. H., Dasen P. R. *Cross cultural psychology: Research and applications*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 610 p.
2. Kronenberg A. Migracje kobiet – między emancypacją a wyzyskiem. *Studia historica gedanensia*. 2017. Tom VIII. S. 125–140.
3. Oberg K. Culture Shock: Adjustment to New Cultural Environments. *Practical Anthropology*. 1960. № 7. S. 177–182.
4. Plebanek G. *Przystupa*. Warszawa : Wydawnictwo W.A.B, 2007. 400 s.
5. Popielarczyk-Pałęga A. Tożsamość narodowa, tożsamość etniczna, identyfikacja narodowa jednostki. *Łódzkie Studia Teologiczne*. 2008. № 3 (27). S. 15–29.
6. Suchocka A., Królikowska I. Kreowanie tożsamości kulturowej jako wyzwanie XXI wieku. *Colloquim*. 2014. № 4. S. 73–88.
7. Szymański M. J. Konstruowanie tożsamości w warunkach zmiany społecznej. [w] *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej*. Red. M. J. Szymański, Z. Melosik. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2016. 246 s.

Puzdrak L. I. THE SEARCH FOR A NEW (DIFFERENT) IDENTITY: THE PROBLEM OF MIGRATION IN THE BOOK «PRYZSTUPA» BY GRAŻYNA PLEBANEK

Emigrants in the late 20th and early 21st centuries are often unable to cope with the social norms, social pressures, behaviors, and identities (cultural affiliations) that characterize the new settlement country. Therefore, it is expedient to explore through the prism of emigration literature the ways of preserving «one's own» for the emigrant and ways of understanding «another's».

The article shows how young people during emigration in the process of socialization assimilate with the groups in which they live. Growing up in a new culture, they get to know it better, understand its positive and harmful effects, get acquainted with specific mental traits that they can accept or reject. Emigrants learn certain meanings that the community attaches to certain symbols, universals. Consequently, they begin to function according to the standards of at least two communities (respectively, the country of eviction and the country of settlement). The social values and norms of such individuals or communities overlap and interpenetrate each other, which makes it necessary to consider the problem of bicultural identity among emigrants on the example of works of Polish emigration literature.

Also, the study on the basis of works of modern emigration literature considers the evolution of the image – from emigrant to bicultural. The article shows that the cultural identification of an emigrant involves the transformation of certain personal and social boundaries, and thus proves that the understanding of their cultural identity in the emigrant becomes an important element of their psychological and socio-cultural adaptation.

It also analyzes the different ways in which multicultural people (immigrants) solve both their everyday problems and issues related to cultural identity and values.

Key words: *emigration literature, identity, biculturalism, mastery of «foreign».*